

התחזות לגוי

פתיחה

הגמרא בתחילת פרק שני במסכת עבודה זרה מונה הרחקות רבות שיש להקפיד עליהם בין ישראל והגויים. הרחקות אלו נובעות בעיקר מרמתם המוסרית הירודה של הגויים. כך למשל, הגמרא דנה האם ניתן להקריב קרבנות מבעלי חיים של גויים, הואיל ויש חשש שמא הם רבעו אותם. בהמשך הגמרא כותבת כי הם חשודים על משכב זכר וכן על רצח, ולכן אסור לגברים להתייחד עמם או להיות עמם לבד ואפילו ברחוב. על האיסור לשהת עם גוי אף ברשות הרבים, אומרת הגמרא:

"לא יתייחד אדם עמהן. ת"ר: ישראל שנזדמן לו עובד כוכבים בדרך - טופלו לימינו; ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומר: בסייף - טופלו לימינו, במקל - טופלו לשמאלו. היו עולין במעלה או יורדין בירידה, לא יהא ישראל למטה ועובד כוכבים למעלה, אלא ישראל למעלה ועובד כוכבים למטה; ואל ישוח לפניו, שמא ירוץ את גולגלתו. שאלו להיכן הולך - ירחיב לו את הדרך..." (כה:).

בתלמוד הירושלמי אנו מוצאים דיונים מקבילים, ושם מובא חילוק מעניין בין גבר לאישה:

"אמר רבי אבין ואפילו תימר: יכולה אשה להטמין את עצמה ולומר גויה אני, ואין האיש יכול להטמין עצמו ולומר גוי הוא..." (פ"א ה"א).

מדברי הירושלמי משמע שאין בעיה בעובדה שיהודי/ה יציג את עצמו כגוי על מנת למנוע פגיעה (כל עוד לא יבדקו אותו בצורה גופנית). בשיעור השבוע נרחיב בנקודה זו, ונבחן נושאים שונים הקשורים לשאלה זו.

להסתיר את הכיפה?

הרא"ש מתייחס לדברי הירושלמי ואומר שאין להבין מהם שמותר ליהודי להתחזות לגוי:

"ירושלמי: יכולה האשה להטמין עצמה ולומר עובדת כוכבים היא. והאיש אינו יכול להטמין עצמו. אין לדקדק מכאן שיהא מותר לישראל לומר עובד כוכבים הוא כדי שלא יהרגוהו. דודאי כופר בעיקר הוא! דכיון שרוצין להורגו אם לא יהפוך לדתם ויהיה עובד כוכבים כמותם. ודאי כשאומר עובד כוכבים הוא הודה לדתם וקבל עליו אלוה שלהן..." (פרק ב סימן ד).

על אף שהסיבה היחידה לכך שהיהודי מעמיד פנים הינה כדי להינצל מרצח, עדיין יש כאן כפירה והודאה בעבודה זרה וזהו אחד משלושה דברים שבהם יהרג ואל יעבור. בעקבות כך, הרא"ש מסביר את דברי הירושלמי בצורה שונה- הירושלמי לא אמר שמותר לעשות כך, אלא תיאר מציאות בה אין חשש של שפיכות דמים אם היא תאמר זאת.

שיטה שונה מופיעה בנימוקי יוסף (ב"ק מ. בדפי הר"ף) האומר כי אם יש גזירה על היהודים, רשאי אדם לשנות את מלבושו ושמו כדי שלא יזהו אותו כיהודי. שתי שיטות אלו מובאות גם בדברי המהר"ק בשורש פח לגבי שינוי המלבוש בזמן גזירה. המהר"ק כותב כי אם סיבת השינוי היא כדי שלא יכירוהו

מותר, אך אם יש גזירה לשנות את הלבוש דווקא כדי לחלל את שם ה' - אסור לעשות זאת.

הבית יוסף מביא את השיטות הללו (נ"ד סי' קנ"ז) ולאור דברי המדרש רבה הוא מבין שאין מחלוקת ביניהם:

"שני תלמידים משל ר' יהושע שינו עטיפתן בשעת השמד, פגע בהם סרדיוט אחד אמר להם אם אתם בניה של תורה תנו נפשכם עליה, ואם אין אתם בניה למה אתם נהרגים עליה, אמרו לו בניה אנו ועליה אנו נהרגים אלא שאין דרכו של אדם לאבד את עצמו לדעת..." (וישלח פרשה פב אות ח).

לאור דברי המדרש, מסביר הבית יוסף כי אין מחלוקת בין הרא"ש והנימוקי יוסף: על האדם לנסות להמנע מזיהוי כגוי, אך אם נשאל על כך חובה עליו להגיד שהוא יהודי¹.

הדרכי משה (אות ו) מרחיב את ההיתר ומבין שמותר ליהודי להגיד משפט בעל דו-משמעות או לעשות מעשה שרק נראה כעבירה כדי שיחשבו שהוא גוי והוא ינצל. הרמ"א מבין שבמקרים שיש חילול השם, כאשר מכירים אותו, דבר זה אסור. אך אם לא מכירים אותו אין בעיה כי אין זה בכלל חילול השם.

דברי הבית יוסף והדרכי משה נפסקו בשו"ע בסעיף ב. אך בסימן ג פוסק השו"ע:

"מי שנתחייב מיתה מותר לברוח לבית עבודת כוכבים ולהציל את עצמו. וי"א דבשעת השמד, אסור".

מקור ההיתר הוא בתשובת הרא"ש:

"ששאלת, על אשר ברח ונכנס ליסגר בבית עבודת כוכבים המוקפת חומה ודלתים ובריח, כדי לינצל, נראה לי שאין איסור ועון בדבר. ועוד יותר מזה אני אומר, כי בארצנו נהגו הכותים, אף מי שהיה חייב מיתה ונס אל בית עבודת כוכבים, לא יקחוהו משם; ואם יהודי ברח שם לינצל, אין איסור בדבר".

(כלל יט סימן יז).

לכאורה נראה שיש כאן סתירה בשיטת הרא"ש- ראינו קודם שהוא כותב שיש איסור ליהודי להגיד שהוא גוי אפילו בשביל הצלה ממיתה, אולם מאידך הוא פוסק כי אין בעיה להיכנס למקום עבודה זרה. נראה שניתן לעמוד על החילוק מתוך דבריו בסיום התשובה:

"אבל בית שמכניסין לתוכה עבודת כוכבים, אינו נקרא עבודת כוכבים" (שם).

כלומר, לדעת הרא"ש לבית מגורים אין דין של עבודה זרה אם מכניסים לתוכו עבודה זרה. זאת בניגוד לדבריו על מסכת ע"ז ששם הוא כותב שמי שאומר שהוא עובד עבודה זרה אזי הוא מודה בעבודה זרה.

1 מציאות זו רווחת בהרבה מדינות בעולם שבעולם, כאשר יהודים רבים דואגים שלא יזהו ברחובות כיהודים.

חלק מהפירושים שנאמרו בגמרא אף ניתן לומר שהוא עובד כוכבים היות וליבו לשמים.

כנגד סוגיא זו, מזכיר הרב אשרי את דברי הרמב"ם בספר המצוות (כמו שראינו בתשובה הקודמת) שממנה עולה שאסור להגיד אמירה של כפירה כדי להציל את נפשו. הרב אשרי מבין שיש סתירה בין דברי הרמב"ם, שמותר להגיד דבר שמשממע לשני פנים וללבוש מלבוש של גוי, ובין דברי הרמב"ם הללו, ובעקבות כך הוא כותב חילוק להלכה:

"לכן נראה לומר דהרמב"ם איירי דוקא שהגויים יודעים שהוא יהודי אלא שהם רוצים שיתכחש לאמונת אבותיו ויקבל דתם. לכן הוא כתב שיש לו למסור עצמו למיתה ולא להתענות אותם לחשוב שהוא כפר באמונתו... אבל היכא שהעכ"ם אינם יודעים כלל שהוא יהודי בזה גם הרמב"ם מודה שמותר לו ליהודי להתענות את הגויים שלא יכירו בו שהוא יהודי".

הרב אשרי מבין שיסוד הלכה זו נובע מהשאלה האם יש כאן קידוש השם או חילול השם. לכן כאשר לא יודעים כלל שהוא יהודי אין כאן בעיה של חילול השם, והוא גם לא עושה שום פעולה של הודאה באמונה אחרת. בעניינו, לקחת תעודת זהות מזויפת דומה למקרה של לבישת מלבוש של גויים. אין בפעולה זו דיבור והודאה, אלא מעשה שנועד למנוע זיהוי של האדם כיהודי ולכן אין כלל חילול השם.

בסוף התשובה הרב אשרי חוזר על סברה זו פעם נוספת בתור יסוד להקל:

"... אבל היכא שהגויים אינם מכירים בו ואינם יודעים שהוא יהודי מותר לו להטעות אותם בכל טעדיק ואמצעים אפילו באמירה שהוא כאחד מהם מאז ומעולם".²

שאלה נוספת שאנו מוצאים בתשובותיו היא לגבי נתינת ילדים לעכ"ם כדי להטמינם עד לאחר המלחמה (חלק ה שאלה ט). הרקע לשאלה זו הינו החשש הגדול שמא הורי הילדים ירצחו והילדים יטמעו בין הגויים. בשאלה זו מתייחס הרב אשרי לשני מקרים - א. לתת את הילדים לבתי דת. ב. לתת את הילדים לגויים פרטיים.

בחלק הראשון של התשובה הרב אשרי מראה כי גם ילדים שייכים במצוות קידוש השם. לכן הוא אומר שגם לגביהם שייך הדין של יהרג ואל יעבור, אך הם אינם מצויים לעשות זאת. בעקבות כך הוא כותב "ומכאן דודאי אסור בנידון דידן למסור את הקטנים לכמרים כדי להצילם מסכנת השמד" - אסור לעשות מעשה אקטיבי של מסירתם לבתי עבודה זרה (על בסיס תשובה ברכי יוסף י"ד סימן קנז)³.

בהמשך השיעור נעיין בשתי סיטואציות שהיו בהיסטוריה היהודית שלצערנו שאלות אלו עלו על הפרק. יש לציין, שגם לפי שיטת הרא"ש נראה כי בימינו לא יהיה איסור ליהודי להגיד שהוא גוי. אדם יכול לומר שהוא אינו יהודי, וזה לא אומר שהוא עובד עבוד זרה. יתכן וגם לפי הרא"ש דבר זה יהיה מותר הואיל ולא כל צרפתי הוא נוצרי, והרי זה דומה לכניסה לכנסייה שאינה נקראת עבודת כוכבים.

יש להעיר על נקודה נוספת בהקשר זה. בפרק ראשון עסקנו פעמים רבות בשאלה האם הסוגיות מתעסקות בגויים בכלל או בעובדי עבודה זרה בדיוקא. ראינו את שיטת המאירי שמבין כי הרבה מהסוגיות במסכת כוונו עבור עובדי עבודה זרה בימים קדמוניים, ולא לגויים בימינו "הגדורים בדרכי הדתות". לעומת זאת, מספר פעמים העדפנו את הפירוש כי הסוגיה מתעסקת במאבק על צביונה של ארץ ישראל ולכן מדובר על כל מי שאינו יהודי. בנוגע להתחזות לגוי, אנו נתקלים בקושי מסוים: מחד הסוגיה מדברת על בעיות מוסריות שכנראה היו קיימות בזמנם ולא בימינו (כדוגמת החשש לרביעת בהמה), אולם מאידך הלכות קידוש השם שייכות גם בימינו, בכל מציאות שלצערנו היא צצה ועולה.

שאלות בתקופת השואה

בתקופת השואה שאלות אלו הפכו להיות מאוד רלוונטיות. במספר ספרי שו"ת שנכתבו בתקופת השואה אנו מוצאים התייחסות למציאות זו. הרב אפרים אשרי, פרסם לאחר השואה את שו"ת ממעמקים, המבוסס על תשובות שהוא השיב בגטו קובנה. חלק מהתשובות נרשמו על פיסות נייר שהוטמנו בתוך כלים באדמה ולאחר המלחמה הוא חזר ואסף את התשובות. רק בשנת תשי"ט הוא התחיל לפרסם את התשובות שניתנו בתקופה זו, וזאת כדי שיישארו כעדות לזוועות. בחלק א סימן טו הוא כותב:

"ביום א' ניסן תש"ב נשאלתי בגיטו קובנה אם מותר לו לאדם להציל את עצמו על ידי קניית תעודת התנצרות ועל ידי זה תהיה לו האפשרות לברוח ליערות ולהצטרף לפרטיזנים".

בתשובתו הוא מביא את דברי הרמב"ם בספר המצוות מצווה ד- מצוות קידוש השם ופרסום האמונה האמיתית בעולם. מדברי הרמב"ם מסיק הרב אשרי שעל האדם למסור את נפשו, ואסור לו להטעות את הגוי שהוא כפר בקב"ה. ישנו היתר בנוגע לאמירה שמשמעת לשתי פנים, אולם אין זה המקרה בנוגע לתעודת התנצרות. בעקבות כך הוא מסכם -

"תבאנה לדינא שאין שום היתר כלל בנידון דידן לרכוש תעודת התנצרות ושמד, אף שהוא חושב שעל ידי זה יצליח להנצל, אלא מצווה הוא לקדש את שם השם וכמו שנאמר ונתקדשתי בתוך בני ישראל".

מקרה נוסף שהובא לפנינו מופיע בחלק ה שאלה ג. שם מדובר ביהודי מגרמניה שהיה לו שם לוועזי וחזות שאינה יהודית. יהודי זה שאל את הרב אשרי האם הוא יכול להוסיף לתעודת הזהות שלו ראשי תיבות שמשמעותן היא שהוא בעל אמונה רומית קתולית. בתשובתו, עיקר הדיון סובב סביב סוגיית הגמרא בנדרים (סב:) שם משמע שיהודי יכול להגיד משהו כדי לשמט את הגויים שבאו לפגוע בו. היהודי מתכוון באמירתו רק שיעזבו אותו ואין באמירה שלו משמעות אמיתית. לפי

2 וראה גם בתשובה של הרב אשרי שמופיעה בקונטרס מעמק הבכא העוסקת בעניין זה (מופיע בסוף ספרו דברי אפרים). בתשובות נוספות הוא עוסק בשאלה כיצד יש להתייחס לאנשים שהציגו את עצמם כגויים במלחמה וגם נהגו כמנהגיהם והלכו לבתי תפילות. בתשובותיו הוא דן במעמד מומר שחזר בתשובה ובשאלה האם הם נחשבים כמומרים. ראה בעניין זה בשו"ת ממעמקים ח"ד, יב; ח"ה, טו.

3 הרב אושרי פוסק כאן בניגוד לפסק השר"ע שניתן להמלט מהגוי גם אם הוא נכנס לבית עבודה זרה. כנראה הוא פוסק בדרך זו מאחת משתי סיבות - 1. בשעת השמד יש חיוב לקדש שם שמים. 2. מותר להינצל

לפי שחזקת כל האנוסים אין נושאים גויות, ודבר זה מפורסם לנו שהם מתנהגים בכך. וכיון שנודע לנו חזקה זו והם מעידים זה לזה שבזה הם מתנהגים דור אחר דור מזמן הגזרה עד היום הזה, הויה חזקה זו חזקה לדון על פיה בכל אנוס הבא לעשות תשובה כשם שמחזיקין אותו שאביו מישראל כך מחזיקין אותו שאמו מישראל ואינה גויה" (סימן ל"א).⁷

מדבריו עולה כי כל יהודי, גם אם הוא משומד, נשאר בחזקת יהודי ואינו חייב גיור אלא"כ יש חשש שאימו אינה יהודייה. אולם שיטה זו לא הייתה מוסכמת על כל האחרונים כפי שמעיר מהר"י בי רב:

"אבל בענין בני האנוסים הראשונים שנטמעו בין הגוים יש מהם ד' או ה' דורות נפל מחלוקת בן רבני ספרד עם בית הרב רבי דוראן ז"ל. **שלדעת חכמי ספרד אותם שכבר נטמעו בין הגוים שהם כגוים גמורים לכל הדברים...** שודאי כיון שנטמאו עם הגוים נתחנתו עם גויות וכבר כתבנו שבנך הבא מן הגויה אינו בנך: אבל כתב הר"ר צמח בן בתו של הרב ר' דוראן ז"ל וז"ל אחר כמה משא ומתן שהשיב בתשוב' א' בענין אותם האנוסי' העולה לידנו בנדון שלפנינו שהמשומד והמשומד' **דינם לענין עריות כישראל ובנים אשר יולדו להם ג'כ כך הוא דינם** ולפיכך גיטם גט וקדושתם קדושין... ואני אומר שאפילו לדעת הרב בענין נחלה יודה שאין להם דין ישראל כלל ואם תדקדק בלשונו תבין זה בהדיא שכתב שהכלל עולה בידינו שהמשומד והמשומדת דינם לענין עריות כישראל: **משמע בהדיא דדוקא לענין עריות אבל לענין שאר דברים הרי הם כגוים גמורים לכל דבריהם...**" (סימן ל"ט).

בימינו, השאלה לגבי האנוסים מהווה אב טיפוס לשאלות שעלו בדורנו בנוגע למעמדם של יהודי ברית המועצות ומעמד הקהילה האתיופית.⁸

התחזות למען המדינה

לסיכום השיעור נזכיר שאלה שהופנתה לרב גורן,⁹ ועסקה בהתחזות לגוים במסגרת תפקיד בשירותי הבטחון החשאיים. הרב גורן נשאל האם יש בעיה הלכתית בשירות ביחידות אלו. בתשובתו, הרב גורן זן ביסודות האיסור של התחזות לגוי, ומסכם שאין בעיה של התחזות לגוי במדינות מוסלמיות. תשובה זו מתבססת על פסק הרמב"ם לפיו האסלם אינו נחשב עבודה זרה. בתשובתו הוא לא מתייחס לשירות חשאי במדינות נוצריות, אך לאור העקרון שראינו בתשובת הרב אשרי נראה שאם לא יודעים שהוא יהודי יש מקום להתיר.¹⁰

7 ראשונים רבים נוספים כתבו שאין עליהם לעבור גיור. כך לדוגמה ראה בשו"ת ר' אליהו מזרחי סימן לב.

8 להרחבות בעניין זה ראה במאמר שהוזכר בהערה 6. נושאים אלו חורגים ממסגרת השיעור ולא נוכל להאריך בהם.

9 בתוך ספרו משנת המדינה - 'בעיות הלכתיות בשב"כ ובמוסד'. תודת לחברי נדב שהפנה אותי למאמר זה.

10 הרב גורן מתייחס לסברה זו בעניין אחר באותו מאמר ומקבלה להלכה, אך לעניין זה אינו מזכירה. כמו כן יש סיבות נוספות שעל פיהם ניתן להתיר כמו הלכות שקשורות לקיום מדינת ישראל, ואכמ"ל.

בנוגע למסירת ילדים למשפחות של גויים לתקופה המלחמה, כותב הרב אשרי כי השאלה שונה - מדובר בחשש שמא יטמע בין הגויים מול ודאי ספק נפשות. בעניין זה הוא מכריע שיש למסור את הילדים ועל ידי כך להצילם:

"יש לדון בהדין אם ספק עכ"ם ידחה וודאי נפשות, שהרי בנפשות הולכין להקל... והרי אם לא ימסרו הילד לעכ"ם בוודאי יהרג ואם יהיה אצל עכ"ם ישאר בחיים ואפשר שישארו ההורים בחיים ויקחו הילד חזרה לדת ישראל וגם אפשר שהעכ"ם בעצמו יחזירו למוסדות היהודיים ויש הרבה צדדי ספק להקל..."⁴.

בסיום התשובה הוא מעיר שגם אם חלילה ההורים לא יהיו בחיים בסיום המלחמה, כל ישראל הם קרובים וגואליהם. הוא מתאר את התופעה שהייתה "שהרבה אנשים משארית הפליטה שנשארו בחיים עסקו בהצלת ילדים", ומוסיף ומעיד על עצמו:

"...טפילי בזה ונדדתי ממקום למקום ולא חשכתי עמל ויגיעה כדי להציל תינוקות כאלו מבתי הנכרים, והצלחתי אחרי תלאות רבות להציל כמה וכמה תינוקות וילדים משבי הנכרים".⁵

אנוסים

האנוסים הם יהודים שהוכרחו במהלך ימי הביניים להמיר את דתם לנצרות, והם המשיכו את המסורת היהודית בצנעה. מקרה זה קשה יותר מהמקרה בו עוסק הירושלמי, הואיל והאנוסים המירו את דתם כלפי חוץ וכלפי פנים קיימו את מצוות היהדות. הייתה כאן ממש הודאה בעבודה זרה ולא רק פירוש של הדברים שהאדם אומר. בתקופה מאוחרת יותר עלתה השאלה האם עליהם לעבור גיור לאור החשש של נישואי תערובת. הרמ"א התייחס למעמדם בנוגע לדיני עדות:

"...ויש מקילין. מיהו אלו האנוסים שהוצרכו להמיר מכח יראה, וא"א להם למלט על נפשם, ובצנעה מקיימים המצוות, הם כשרים לעדות" (אבה"ע סי' מ"ב, סעיף ה).

כך אנו מוצאים בשו"ת יכן ובוועז (נכדו של התשב"ץ) שדן לגבי אנוסים שהיו בדורו, שכבר תשעים שנה היו משומדים:

"ואין לחוש לבעלי תשובה אלו ולומר שאין אמם מישראל אם אין עדים מעידים באמו שהיא מישראל

מכניסה לבית עבודה זרה, אך אסור למסור את הילדים לשמד בידיעה שהם יגדלו כנוצרים בחיק הכמרים.

4 נעיר כי ישנה בעייתיות גדולה בבחינת המציאות בשואה לאור העיניים ההלכתיות שלנו היום. המציאות הייתה שונה לגמרי ולכן לא תמיד נכון לבחון אותה לאור הכלים ההלכתיים הרגילים. דוגמה לדבר ראה במאמרו של הרב מיכאל אברהם - 'מה אקוב לא קבה א-ל, ומה אזעום לא זעם ה' (דיון בדיני ממונות בגטו קובנא)', צוהר גליון כ'. ואכן גם במקרה שלנו הרבה אנשים הצליחו להנצל על ידי תעודות מזויפות ובדרך זו זכו אף לקדש שם שמים בחייהם על ידי הצלתם ועל ידי פועלם לאחר המלחמה הנוראה.

5 בתשובה נוספת (חלק ה שאלה יב) דן הרב אשרי בשאלה שעלתה לאחר שהציל נערה מהנכרים אצלם שהתה בתקופת המלחמה.

6 מידע כללי לגבי האנוסים ראה בערך 'אנוסים' בויקיפדיה - <http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%90%D7%A0%D7%95%D7%A1%D7%99%D7%9D>. כמו כן ראה במאמרו של פרופ' אליאב שוחטמן - 'מעמדם ההלכתי של האנוסים לאור ספרות התשובות', שנה בשנה תשנ"ג.